

li fakülteleri kurularak eski tarz eğitime son verildi. 29 Mayıs 1930 tarihinden itibaren *Nûrû'l-İslâm* adıyla bir dergi çıkarıldı; bu dergi 1933'ten sonra *Mecelletü'l-Ezher* adıyla yayın hayatına devam etti. Ayrıca üniversitede bir matbaa kurdu. İslâm'ı tebliğ için Sudan, Habeşistan, Çin ve Japonya'ya davetçiler gönderdi. Ezher şeyhliği görevi 1935 yılına kadar sürdü. Kral ve sarayla uyumlu bir siyaset izlemesi sebebiyle siyasî rakiplerinin ve yönetiminden rahatsızlık duyanların muhalefeti üzerine 27 Nisan 1935'te istifa etmek zorunda kaldı; yerine tekrar Muhammed el-Merâgî getirildi. Hükümet değişikliğiyle de irtibatlı olan bu gelişme Zavâhirî'ye göre İngiliz manda yönetiminin isteğiyle meydana geldi (Fahreddin ez-Zavâhirî, s. 61, 333). Zavâhirî'nin Ezher'deki yönetimine karşı çıkanlardan biri de Reşid Rızâ olup *el-Menâr ve'l-Ezher* adlı kitabında onu şiddetle eleştirdi. Zavâhirî ömrünün son yıllarını İskenderiye'de geçirdi ve 13 Mayıs 1944'te burada vefat etti. Zavâhirî ailesi mensupları modern Mısır'da çok sayıda üst düzey görev üstlenmiştir. Bunlar arasında Zavâhirî'nin oğlu ve Mısır'ın ilk Fii-pinler elçisi Hüseyin ez-Zavâhirî ile torunu Muhammed Fârûk ez-Zavâhirî de bulunmaktadır. Talebeleri içinde Muhammed Abdülcavâd, Abdülvehhâb b. Abdülâtîf ve Abdülmüteâl es-Saidî de zikredilmektedir. Oğlu Fahreddin ez-Zavâhirî babasının hâ-tıralarını kayda geçirmiş ve onun vefatından sonra neşretmiştir.

Eserleri. Zavâhirî'nin en önemli eseri *el-İlm ve'l-ulemâ'* ve *nizâmü't-ta'lim*'dir (Tanta 1904). Henüz yirmi altı yaşında iken yazdığı bu eserde eğitimde reformla ilgili görüşlerini ortaya koymuş ve Ezher şeyhliği döneminde bunları uygulamıştır. Dokuz bölümden meydana gelen eserin de önce âlimlerin sahip olmaları gereken vasıflara ve üstlenmeleri gereken vazifelere değinmiş, ikinci bölümde medreselerin mevcut sorunlarını inceleyerek yapılması gereken reformları ele almış, müfredatta bulunması gereken ilim dallarını incelemiştir. Ardından medreselerde mevcut eğitim anlayışını ve eğitim metotlarını tenkit edip yapılması gerekenlerle ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Eserin sonraki bölümlerinde halk eğitimi, ilköğretim, vaaz ve irşad, reformu uygulama yolları konularını işlemiş, son bölümde de dinî kurumların tek bir idare altında toplanması, her yıl hac mevsiminde uluslar arası bir İslâm konferansının düzenlenmesi ve şûra fonksiyonu görece bir ulemâ birliği

kurulması gibi önerilerini dile getirmiştir. Zavâhirî'nin diğer eserleri de şunlardır: *Şerhu'l-vazîfe ve'l-yâkütiyye ve'l-vird ve'l-laîfe* (Kahire 1375), *et-Tefâzül bi'l-fazîle, Risâletü'l-ahlâki'l-kübrâ (Risâletü'l-Ahmedî ez-Zavâhirî), Havâşşü'l-ma'külât fi uşûli'l-manâlik ve sâ'iri'l-aqliyyât, el-Vaşâyâ ve'l-âdâb, Şafvetü'l-esâlib, Hikemü'l-hükemâ', Berâ'etü'l-İslâm min evhâmi'l-avâm, Mekâdirü'l-ahlâk, el-Kelimetü'l-ûlâ fi 'ilmi âdâbi'l-fehm, el-Meslekü'l-cedid* (aruzla ilgilidir), *et-Taḥkîkâtü'l-vâzîha min sûreti'l-Fâtîha ve Evâ'ili Sûreti'l-Bakara ve âyeti'l-kürsî* (Kahire 1356/1938), *el-Mikdârü'l-muḳarrer min ihyâ'i'l-'ulûm* (eserleri hakkında ayrıca bk. Fahreddin ez-Zavâhirî, s. 149-150).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Reşid Rızâ, *el-Menâr ve'l-Ezher*, Kahire 1353, tür.yer.; Fahreddin el-Ahmedî ez-Zavâhirî, *es-Siyâse ve'l-Ezher min müzekkirâti Şeyhi'l-İslâm ez-Zavâhirî*, Kahire 1364/1945, tür.yer.; Abdülmüteâl es-Saidî, *Târîhu'l-ışlâh fi'l-Ezher*, Kahire 1370/1951, s. 119-130; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IX, 30-31; Ali Abdülâzîm, *Meşihatü'l-Ezher münzû inşâ'ihâ hatte'l-ân*, Kahire 1399/1979, s. 47-75; *Şüyûhu'l-Ezher*, Kahire, ts. (Vizâretü'l-İlâm), s. 34-36; Tânk el-Bişrî, *el-Müslimün ve'l-akbât fi itâri'l-Cemâ'ati'l-vaṭaniyye*, Beyrut 1982, s. 347, 352-353, 356-357; *el-Ezher: târihu ve teṭavvûrüh*, Kahire 1403/1983, s. 133-136, 141-146; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethul-lah), VI, 26; Muhyiddin et-Tûmî, *en-Nûrû'l-ebher fi ṭabakâti şüyûhi'l-Câmi'i'l-Ezher*, Beyrut 1412/1992, s. 106; *Mevsû'atü a'lâmi Mısır fi'l-ḳarni'l-İşrin* (nşr. Mustafa Necîb), Kalyûb 1996, s. 421; *Mevsû'atü ṭabakâti'l-fukahâ'* (nşr. Ca'fer Sübhânî v.dğr.), Kum 1422, XIV/2, s. 602-603; M. Abdülmün'im Hafâcî – Ali Ali Subh, *el-Hareketü'l-İlmiyye fi'l-Ezher fi'l-ḳarneyni'tâsi'* 'aşer ve'l-İşrin, Kahire 2007, s. 155-156; Muhammed Abdülcavâd, *Hayâtü mücâbir fi'l-Câmi'i'l-Ahmedî*, Kahire 2010, s. 100-107, 126; Muhammed el-Cevâdî, "ez-Zavâhirî, Muhammed el-Ahmedî", *Mv.ACİ*, XIX, 474-478.

TUNCAY BAŞOĞLU

ZÂVİL (زاول)

Türk müzikisinde
bir birleşik makam.

Rast perdesinde karar eden birleşik makamlardan biri olup incici bir seyir karakterine sahiptir. Dizisi, rast perdesindeki incici çârgâh dizisine seyrin ortasında ve sonunda nikriz makam dizisinin eklenmesinden meydana gelmiştir. Rast perdesindeki incici çârgâh dizisi mâhur makamını oluşturduğundan zâvil makamının, mâhur makamının seyrine ortada ve sonda nikriz makamı dizisinin ilâvesiyle teşekkül et-

tiği de söylenebilir. Ancak nikriz geçişinin seyrin başında olamayacağını özellikle belirtmek gerekir.

Zâvil makamı seyir esnasında yapılması gereken en doğru hareket, mâhur makamı ile başlayıp ortalara doğru nikriz dizisine geçilmesi sonunda yine mâhur dizisiyle karar verilmesidir. Bununla beraber nikriz dizisi veya beşlisiyle karar verilen eserler çoğunluktadır. Kısaca zâvil makamının karar sırasında nikriz geçkisi yapan mâhur makamından ibaret olduğu söylenebilir. Zâvil makamının aslını teşkil eden mâhur makamı basit-şed mâhur makamı olabileceği gibi birleşik mâhur makamı da olabilir. Bu takdirde birleşik mâhuru meydana getiren diziler de seyre katılacaktır ki bu durum formun büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Makamın birinci mertebe güçlüsü gerdâniye perdesi olup bu perde üzerinde çârgâh çeşniyle makamın yarım kararı yapılır. Çünkü mâhur makamının güçlüsü de bu perde ve bu çeşnidir. İkinci mertebe güçlüsü nevâ perdesidir ve bu perdede de çârgâh veya rast çeşniyle asma kararlar yapılır.

Makamın asma kararları mâhur ve nikriz makamlarının asma kararlarıdır. Bunlar, birinci mertebe güçlü gerdâniye perdesindeki yarım karardan sonra nevâda çârgâhlı ve rastlı, bûselikte kürdili, düğâhta bûselikli; nikriz geçkisinde ise hüseyinîde uşşaklı, nevâda rastlı nîm-hicaz ve dik kürdide çeşnisiz, düğâhta hicazlı asma kararlarıdır. Zâvil makamının donanımına mâhur gibi sadece fa için küçük mücennep diyezi konulur ve gerekli değişiklikler eser

ZÂVİL

Zâvil makamı
seyir
örneği

içinde gösterilir. Makamı meydana getiren dizi seslerinin adları pestten tize doğru şöyledir: Mâhur dizisi: Rast, düğâh, bûselik, çârgâh, nevâ, hüseyinî, mâhur ve gerdâniye. Genişlemiş bölgenin sesleri ise gerdâniye, muhayyer, tiz bûselik, tiz çârgâh ve tiz nevâdır. Nikriz dizisi: Rast, düğâh, dik kürdî, nîm-hicaz, nevâ, hüseyinî, evîç ve gerdâniye.

Makamın yedeni kullanılan şekle göre değişir. Eser mâhur dizisiyle karar ediyorsa portenin birinci aralığındaki küçük mücennep diyezli fa (geveşt), nikriz dizisi veya beşlisiyle karar ediyorsa bakiye diyezli fa (ırak) perdesidir. Bu makamdaki eserlerin çoğu nikrizle karar ettiğine göre yedenin ırak perdesi olduğu da söylenebilir. Zâvil makamının genişlemesi, mâhur makamında olduğu gibi rasttaki çârgâh beşlisinin simetrik olarak tiz durak gerdâniye üzerine göçürülmesiyle yapılır. Makamın inici bir seyir takip etmesi ve seyre tiz durak gerdâniye perdesi civarından başlaması göz önüne alındığında esasen seyrin girişinde bu bölgeye ihtiyaç vardır. Zâvil makamının seyrine -yukarıda değinildiği gibi- mâhur makamı ile ve tiz durak gerdâniye perdesi civarından başlanır. Bu şekilde başlanmamışsa hemen gerdâniye civarına yönelir. Bu tiz bölgede karışık gezinildikten sonra güçlü gerdâniyede çârgâhlı yarım karar yapılarak orta bölgenin seslerine geçilir; mâhur ve nikriz dizileriyle gerekli asma kararlar da yapılır. Bu bölgede karışık seyredildikten sonra ya mâhur dizisi veya nikriz dizisiyle yahut nikriz beşlisiyle rast perdesinde yedenli tam karar yapılır.

Zeki Mehmed Ağa'nın ağır hafif usulünde peşrevi ile Muallim İsmâil Hakkı Bey'in

devr-i kebîr usulünde peşrevi ve saz semâisi; III. Selim'in ağır çenber usulünde, "Bezm-i âlemde meserret bana cânân ile-dir" mısraıyla başlayan bestesiyle, "Olmuş nişân-ı tîr-i mahabbet civân iken" mısraıyla başlayan yürük semâisi; Suyolcuzaâde Sâlih Efendi'nin ağır aksak semâi usulünde, "Ey şâh-ı melek sen gibi irfan bulunur mu?", Hacı Faik Bey'in aksak usulünde, "Ayrılık düştü dil-i nâlânıma", Medenî Aziz Efendi'nin düyek usulünde, "Görmüş değil mislin felek", Muallim İsmâil Hakkı Bey'in müsemmen usulünde, "Düş-i derd-i aşk olan bî-çâre dil feryâd eder" mısraıyla başlayan şarkıları; Hacı Nâfiz Bey'in sofyan usulünde, "Yâr yüreğim yar gör ki neler var"; Muallim İsmâil Hakkı Bey'in düyek usulünde, "Gavs-i aktâb-ı velâyet Hazreti Abdülkâdir" mısraıyla başlayan ilâhileri bu makamın örnekleri arasındadır. Cinuçen Tanrıkörur zâvil-aşiran adıyla bir makam terkip etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Seydi, *el-Matla'*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3459, vr. 14^b; Kantemiroğlu, *Kitâbü İlmi'l-mûsîkî alâ vechi'l-hurûfât: Mûsîkiyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlminin Kitâbı* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2001, I, 152-153, 155; Hâşim Bey, *Mûsîkî Mecmuası*, İstanbul 1280, s. 26-27; Tanbûrî Cemil Bey, *Rehber-i Mûsîkî*, İstanbul 1321, s. 96; Abdülbâki Nâsır Dede, *Tedkik u Tahkik* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2006, s. 52; Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Mûsîkîsi*, İstanbul 1933, I, 199, 236; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Mûsîkîsi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğan), Ankara 1991, s. 209-210; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Mûsîkîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Veleleleri*, İstanbul 2006, s. 442-444.

İSMÂİL HAKKI ÖZKAN

ZÂVİYE

(bk. TEKKE).

ZÂY

(;)

Arap alfabesinin
on birinci harfi.

Osmanlı alfabesinin on üçüncü, Türk alfabesinin yirmi dokuzuncu harfi olup ebced düzeninde yedinci sırada yer aldığından sayı değeri yedidir. Arapça'da yazım (grafi) bakımından benzediği râ harfinden ayırmak amacıyla "zây-ı mu'ceme / râ-yı mu'ceme" diye tanımlanır. *Kâmus Tercümesi*'ne göre (IV, 997) Arap alfabesinde bu harfin "zâ", zây, zeyy, zey, ze'y" şeklinde beş söylenişi vardır; çoğulu "ezvâ", ezvâ, ezvî, ezyâ"dır. Fenike dilinde ve Ârâ-mice'de adı "zai" olup "silâh" anlamındadır. İbrânice'de "zain" (zayin) şeklinde söylenir. Yunanca'da ise "dzéta" (zeta) diye anılır ve "zeytin ağacı" anlamına geldiği belirtilir. Halîl b. Ahmed'e göre Arap dilinde zâ' kelimesi "obur" demektir (*el-Hurûf*, s. 29). Yunanca, Latince gibi alfabelerde yer alan ze biçiminin (z) Fenike alfabesi biçiminden (1) geliştiği görülmektedir.

Başta Arapça bütün Sâmi dillerde yumuşak-ıslıklı-açık bir ses olarak görülen zây fonemi Halîl b. Ahmed'e ve Sîbeveyhi'ye göre dil ucu ile ön dişlerin az üstünden çıkar, açık (cehr) ve yumuşak (rihv) bir ses kalitesine sahiptir (*el-Kitâb*, IV, 433-434, 435). Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi'nin "ön dişler" ifadesi mutlak olduğundan sonrakî dil, kıraat ve tecvid âlimleri bunu daha çok "üst ön dişler" diye algılamakla birlikte alt ön dişlerin veya her ikisinin de mümkün ve câiz olduğunu söyleyenler vardır (krş. Mekki b. Ebû Tâlib, s. 209-210; Dâni, s. 105; Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, s. 79). Halîl b. Ahmed z, s, ş harflerini, mahreçlerinin başlangıç noktasını dil ucu teşkil ettiğinden "dil ucu harfleri" (el-hurûfû'l-eseliyye) olarak tanımlamış, çağdaş dilcilerden İbrâhim Enis de bu görüşü benimsemiştir (*el-Eşvâtü'l-luğaviyye*, s. 66). Ayrıca çağdaş fonetikçiler "zây"ı dış diş eti harflerinden (esnânî-lisevî) saymış-tır (Gânim Kaddûrî el-Hamed, *el-Medhal*, s. 87). Dil ucu ön diş köklerine, hatta diş etlerine dayanırken aradaki boşluğun ve menfezin son derece dar olmasından kaynaklanan hava sıkışması sebebiyle sürtünme ve deprenmeye, ayrıca diş aralarından havanın kuvvetle çıkmasına bağlı ıslıklı bir ses oluşur. Bu deprenme ve titreme "râ"-daki tekrara benzerse de titreme "râ"da dil yüzeyi uzunluğunca, "zây"da ise genişliğin meydana gelir. Bu üç fonemde ısl-